

Sashalmi-Fekete Tamás

PAULUS CROSNENSIS RUTHENUS
ÉS A SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA FALKÉPEI.
EGY ÚJ FORRÁS TANULSÁGAI

A Szent László-legenda falképeinek kutatása egyre intenzívebbé vált az utóbbi években. A közelmúltban előkerült falképek feltárása számos kérdést vetett fel, felülírta eddigi tudásunkat, és teljesen új irányvonalakat szabott a kutatók számára. A *Székelyek a keleti végeken. Harckészültségben minden időben* című tanulmánykötetben olvasható kutatásomban már rámutattam arra, hogy a falképeken eddig fel nem fedezett Szent László-attribútumok vannak, a lovagkirály legendaciklusa pedig az eurázsiai hősegekben ismert jellegzetességeket is takar. A kaukázusi népek közül az oszétok Nart-eposza és a magyar falképek között mutatható ki ilyen kapcsolat, ugyanis ezek nemcsak főbb jeleneteikben egyeznek meg (Csata az üstökön ragadásal, Üldözés, Birkózás, Lefejezés), hanem a magyar szakirodalomban már jól ismert sajátosságokban, részletekben is, mint amilyen például az ellenfelek sebezhetetlensége, az Achilles-in és a nő kulcsszerepe, a nyak elmetzésének motívuma, a fegyverek szimbolizmusa (a kun harcost általában csak a saját fegyverével lehet megölni).

A Szent László-legenda ábrázolásainak kutatásában a székelyszentléleki katolikus templom külső falképeinek előbukkanása fontos mérőkövetőnek számít. E falképek elemzése során olyan kapcsolódásokra derült fény, amelyek alapjaiban változtathatják meg a Szent László-legendaciklusról alkotott tudásunkat, ugyanakkor a falképek tudományos kutatásának több, már 1859-től felmerülő kérdésére is választ adhatnak.¹ Az említett freskókról a közelmúltban két tanulmányom is megjelent: ezekben Szent László királyunk új típusú ikonográfiáját mutattam be, amelynek legtalálhatóbb megnevezése a medvével való

1 János Mihály: *Színek és legendák*. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 2008, Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémia Könyvkiadó. 41. p.; Jékely Zsombor: Rómer Flóris és a középkori magyar falképek korpusza. In *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Budapest, 2015, MTA BTK, 121–142. p.

küzdelem jelenete lehetne.² A lovagkirályhoz kapcsolódó művészettörténeti emlékekben ez a jelenet mindeddig nem fordult elő.

Magyar Zoltán³ hívta fel a figyelmem arra, hogy a Váradon is megforduló lengyel humanista, *Paulus Crosnensis Ruthenus* (Paweł z Krosna)⁴ 1509-ben Bécsben megjelentetett egy Szent Lászlót dicsőítő éneket. Ebben esik szó arról (minden bizonnyal korabeli – váradi – szájhagyomány nyomán), hogy Szent László megszabadította a jobbágyokat a környéken garázdálkodó medvétől. A kutatás során átvizsgált versrészletekben azonban nemcsak a vadállattal való küzdelmével találkoztunk, hanem sikerült azonosítanunk a Szent László-legenda egy eddig ismeretlen szövegváltozatát is, melynek cselekményét azonban a falképek alapján pontosan ismerjük.⁵ A Ruthenus-vers elemzése alátámasztja, hogy mégiscsak létezhetett egy archaikus magyar hősi epika, nem véletlenül gyakori és kiemelt fontosságú téma templomaink falképein.⁶ Krónikaszövegeink és freskóink különbségei tehát összekapcsolódnak egy eddig ismeretlen latin nyelvű forrásban. Tanulmányunk célja a forrásközlés mellett a szerző bemutatása, illetve az általa jegyzett szöveg összehasonlítása a korábban már ismert forrásokkal.

A RUTHENUS-VERS ÉS SZERZŐJE

Paulus Crosnensis Ruthenus művének pontos címe Poetae[ue] qua[m] suauissimi Panegyrici ad diuu[m] Ladislau[m] Pannoniae regem uictoriosissimu[m]: & sanctu[m] Stanislau[m] praesule[m]: ac martyre[m] Poloniae gloriosissimu[m]: & plera[ue] alia connexa

-
- 2 Sashalmi-Fekete Tamás: A székelyszentléleki katolikus templom külső falképeinek sajátos ábrázolásáról és Zsigmond-kori kapcsolatairól. *Székelyföld*, XXIV. évf. (2020) 9. sz. 102–121. p.; Sashalmi-Fekete Tamás: Szent László és a vérmedve, avagy egy legenda születése. *Honismeret*, XLIX. évf. (2021) 4. sz. 12–16. p.
 - 3 Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. I–XII*. Budapest, 2018, Kairosz Kiadó. IIa. 163. p. Típuszáma: MZ II. D 152.2. A vérmedve megölése. Nagy tisztelettel köszönöm itt is Magyar Zoltánnak, az MTA BTK Néprajztudományi Intézet kiváló kutatójának, hogy felhívta a figyelmemet a Ruthenus-versre és benne a medvével kapcsolatos értékes információra.
 - 4 Élt: 1470/1474–1517 között.
 - 5 A különleges versrészletet Fehér Bencével, a Magyarországi kutató Intézet Klasszika-filológia Kutatóközpontjának igazgatójával találtuk meg.
 - 6 Arany János: Naiv eposzunk. *Szépirodalmi Figyelő*, (1860–61) I. 2–4., 17–19., 33–35. p., Arany János: *Naiv eposzunk. Visszatekintés*. Budapest, 1899, Kiadja Ráth Mór (A Haas-palotában), 3–16. p. (<https://mek.oszk.hu/19600/19660/19660.pdf>) (Letöltve: 2021. 04. 26.)

carmina no[n] sine magna suauitate condita.⁷ Magyarra fordítva ez így hangzik: *A legékesebb szavú költő panegyricusai Szent Lászlóhoz, Pannonia legdiadalmasabb királyához és Szent Szaniszlóhoz, Lengyelország dicsőséges védnökéhez és mártírjához, és még több ezzel egybekapcsolt vers, melyek nagy ékesszólással vannak megfűszerezve...*⁸

A krakkói humanista professzor műve részben epigrammák, részben pedig különálló verses elogiumok gyűjteménye, amelyek közt nincs összefüggés.⁹ Ezek részben Szent Szaniszlóra, részben Szent László királyunkra vonatkoznak, a mű maga pedig összesen kétezernél több verssorból és egy prózai előszóból áll. A művelt humanista tudós, aki magyarországi tartózkodása idején közelebbi viszonyt alakított ki Perényi Gáborral, Báthori Istvánnal és a Thurzókkal¹⁰ is, valószínűleg a korabeli szájhagyományt jegyezhetette le. A kutatások szerint 1508. október 12-én járt Nagyváradon; itt született meg ez a műve is, amely aztán Bécsben látott napvilágot.¹¹ Felmerül a kérdés, hogy mi szolgálhatott a mű alapjául, milyen közvetlen hatások érhatték a szerzőt? Miért tekinthető fontos kútfőnek a szöveg? Ruthenusra bizonyára nagy benyomást tett a Váradon élő Szent László-tisztelet.¹² A szent királyt

7 A szerző személyére és műveire nézve lásd Gerézdi Rabán: Egy költői hírnév története. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 66. évfolyam (1962) 6. füzet, 720–732. p. (továbbiakban Gerézdi 1962.); Juhász László: Paulus Crosnensis Ruthenus költeményeinek szövegkritikájához. *Filológiai Közöny*, XIII. évfolyam (1967) 1. sz. 157–177. p.

8 A címben található görög *panegyricus* kifejezés a szónoklat egy különös műfaja, amely az ünnepi gyülekezetek előtt elhangzó ún. bemutató beszéd, vagy szemléltető beszéd. Eredetileg a hanyatló római császárkor vezető irodalmi műfaja volt, a retorikus prózában írt antik biográfia, illetve *enkömion* (dicsőítő mű) verses változata. A dicsőítő ének a reneszánsz költészet egyik legnagyobb tekintélyű, antik mintákat követő lírai műfaja, alkalmas egy eszményi személy bemutatására, a szépség vagy valamely személy dicsőítése (görögösen: *enkömionja*, *panegirikusa*, latinosan: *elogiumja*, *laudációja*).

9 Elogium: valószínű eredeti jelentése szerint *jó beszéd*, azaz a halott életét, személyiségét méltató verses vagy prózai sírfelirat az ókorban. Más értelemben közéleti kiválóságokat méltató beszédre, írásra használatos.

10 Gerézdi 1962, 722. p.

11 Uo. 723. p.

12 Arany János *Toldi estéje* című művében olvasható a részben bihari hagyományelemekből merítő vers, mely Szent László tiszteletét, a hozzá fűződő csodás megelevenedésének mondáját eleveníti fel. Arany János: *Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje*. Bukarest, 1972, Kriterion Kiadó, 529–535. p. Vö. Magyar Zoltán: Arany Szent Lászlójának néprajzi és művelődéstörténeti háttere. In: *Ethno-Lore*, XXXV. (Szerk.: Ispán Ágota-Lidia – Magyar Zoltán – Landgraf Ildikó) Budapest, 2018, 227–250. p.

megelevenítő ércszobor¹³ mellett az Európa-szerte híres zarándok-hellyé lett város, a székesegyház és királyi sírbolthoz kapcsolódó eskütételek a kortársak számára is ismertek voltak.¹⁴ A lengyel tudós a szent legendájában említett, Váradhoz kötődő számos csodát és gyógyulás történetéről¹⁵ is hallhatott, hiszen magyar földön jóbarátja és tanítványa, Magyi Sebestyén¹⁶ kísérte. Ismeretes az is, hogy II. Ulászló korában Szent László kultusza újabb virágzását élte.¹⁷ A felsoroltak mellett azonban sokkal kézzelfoghatóbb érveink is vannak azzal kapcsolatban, hogy mi gyakorolhatott hatást a krakkói professzor-ra. Ruthenus nagy tisztelője volt a Váradot megéneklő Janus Pannoniusnak, ki a várost a szellemi élet egyik fontos központjának tartotta.¹⁸ A latinul verselő magyar költő egyik műve is a lengyel humanista gondozásában jelent meg, mi több, a Bécsben 1512-ben kiadott *Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz* című költeményhez még előszót is írt, melyben a művet ugyanannak a Perényi Gábornak ajánlotta, mint azelőtt saját művét. A mecénás főúr nemcsak megvendégelte Ruthenust korábban Magyarországon, hanem bőkezűen támogatta könyvkiadásait is.

A tárgyalt korban a pénzermék is egyfajta közvetítő szerepet játszottak a szent kultuszában. A pénzverés uralkodói reprezentációjában ugyanis már Mária királynő uralkodásától kezdve (1382) egészen Hunyadi Mátyás királyig Szent László egészalakos portréja került az aranyforintokra. A lengyel uralkodóházból származó II. Jagelló Ulászló királyunk 1499–1506 között kibocsájtott guldinerein (ritka arany- és

13 Szamosközy István erdélyi humanista történetíró ír részletesen a *Rerum Transylvanarum Pentades* (1598–99) című töredékes munkájában – *Az V. Pentas III. könyvéből* címet viselő szakaszban – Szent László ércszobráról mint Várad fő nevezetességéről.

14 Szamosközy István: *Erdély története*. (Ford. Borzsák István) Budapest, 1981, Európa Könyvkiadó, 153., 504. p.

15 Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 100–102. p.

16 Gerézdi 1962, 722. p.

17 Kerny Terézia: Szent László hódolata Szűz Mária előtt (XIV–XIX. század). In Csörsz Rumén István (szerk.): *GHESAUROS Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2010, kiadta a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézet recenzíós portálja, 527. p. (A későbbiekben Kerny 2010) (<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>) (Letöltve: 2020. 09. 24.)

18 Molnár Szabolcs (szerk.): *Idők szép virága. Válogatás a középkor és a reneszánsz magyar irodalmából. I. kötet, Szent Istvántól Mohácsig*. Budapest–Bukarest, 1991, Szépirodalmi Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, 210–211. p.

ezüstpénzveretein)¹⁹ ugyancsak Szent László király csatabárdos, lovas alakja látható, ezúttal a *Napbaöltözött Asszonnyal*. Ez utóbbi jelkép Szűz Máriának, azaz a Magyarok Nagyasszonyának patrónusszerepét (*Magna Domina Hungarorum*), illetve a moldvai hadjáratot jeleníti meg, valamint a király csodás megelevenedésének legendáját sűríti egyetlen képbe.²⁰ Ruthenus művének címlapját egy olyan fametszet díszíti, amely ikonográfiai szempontból megegyezik a guldinereken látható ábrákkal, ugyanakkor kiegészül az *angyali koronázás* jelenetével, háttérben pedig egy város látható. Felmerül a kérdés, hogy vajon a mester a mecénás főurak pénzein vagy esetleg a falképeken is láthatta-e e szimbólumokat. Az *angyali koronázás* rendhagyó és ritka a Szent László-legendaciklusok ábrázolásaiban – mindössze Oklándon, Gidófalván (Székelyföld), Ecelen (Dél-Erdély), illetve Vitfalván (Felvidék) ismerjük – azonban más uralkodói reprezentációban vagy más falképkompozíciókban meglehetősen gyakori (pl. Técső, Feketeardó, Velemér).²¹ A Szent László alakjával összeforrott angyali koronázás motívuma mint ikonográfiai típus megjelenése a 14. század második felére tehető, és az Anjouk, valamint a királyi udvarhoz közel álló nemesek (felsőlendvai Széchy, Arдай) patronálta egyházak templomainak falképein találhatjuk meg.²² A *Képes Krónika* váci látomásában²³ Géza herceg feje felett, majd a Szent László koronázását ábrázoló miniatúrán az angyalok hordozta korona jelképezi az Árpádok égi kapcsolatát.²⁴ A falképeken a Madonna előtt adoráló, azaz hódolatát kifejező lovagkirály kompozíciója az ország felajánlását és Szűz Mária patrónus voltát (*Patrona Hungariae*) jelképezi.²⁵

19 Tóth Csaba: Variációk egy témára. Szent László-ábrázolások a közép- és újkori magyar pénzekben. In Bertók Krisztina – Tóth Csaba (szerk.): *Sanctus Ladislaus in Nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában*. Budapest, 2019, Martin Opitz Kiadó, 59–114. p. (98–100.)

20 Kordé Zoltán: *A középkori székelység*. Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó, 48–50. p.

21 Kerny 2010, 520. p.

22 Uo. 519–523. p.

23 *Képes Krónika*. (Ford. Bellus Ibolya) Budapest, 1986, Európa Könyvkiadó, 12., 149. p. (A továbbiakban KK.)

24 KK. 163. p.

25 Az említett sárga anyaggal kapcsolatban lásd: Kerny 2010, 524–525. p.

1. kép

Szent László lovas alakja az égi koronázással, illetve a Napbaöltözött Madonnal
Paulus Crosnensis Ruthenus 1509-ben Bécsben kiadott művének címlapjáról.
Fametszet. (Österreichische Nationalbibliothek)

Ismeretes, hogy Szűz Mária segítő alakja a legendacikluson is ábrázolásra került.²⁶ Bögöz, Maksa, Szacsva falképtöredékein határozottan látszódik valami köpenyszerű, sárga anyag az Üldözés jelenetében, amire a kun feltekint vagy éppen belenyilaz, Bibarcfalva nemrég megújult freskóin pedig egy egészalakos, sárgás ruházatban lebegő emberalak választja el a két küzdő felet egymástól.²⁷ A fametszet különleges ikonográfiája tehát egyértelműen bizonyítja Ruthenus jártasságát a Szent Lászlóról alkotott mélyebb szimbólumokat illetően, hiszen művének csinosítására a királyi reprezentáció típusát alkalmazza.

Amint már volt szó róla, a magyar körökben forgó lengyel tudós saját művét és Janus Pannonius *Guarino-panegyricusát* egyaránt Bécsben adta ki Perényi Gábor támogatásával.²⁸ Krakói tanárként bizonyosan meglátogatta itt az egyetemet is, és személyesen láthatta a Szent László-tisztelet nyugaton megjelenő emlékeit, hiszen a magyar diákok anyakönyvének borítóját és Thuróczy krónikájának brünni és augsburgi kiadását egyaránt Szent László és a leányrabló kun küzdelmének egy-egy ábrázolása díszítette.²⁹ Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades* (A magyar történelem tizedei) című munkája 1497-ben készült el. Arra a kérdésre, hogy Ruthenus ismerhette-e a mű Szent Lászlóra vonatkozó részét, nem tudjuk biztosan a választ, azt azonban érdemes megjegyeznünk, hogy László király Szög nevű paripájának

-
- 26 Jánó Mihály: Kire nyilaz a kun? (Adalékok a Szent László-legenda ikonográfiájához). In S. Lackovits Emőke – Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007, Székely Nemzeti Múzeum – Veszprémi Megyei Múzeumi Igazgatóság, I. kötet. 417–423. p.; Jánó Mihály: A hitvalló lovagkirály. A Szent László-legenda falképei a székelyföldi templomokban. In Isó M. Emese (szerk.): *Lovagkirály. Nyíregyháza–Kolozsvár*, 2019, Hierotheosz Egyesület – Iskola Alapítvány Kiadó – Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 60–61. p. (A továbbiakban Jánó 2019); Sashalmi-Fekete Tamás: Újabb kutatási eredmények a Szent László-legenda falképeiről. In Sashalmi-Fekete Tamás (szerk.): *Székelyek a keleti végeken. Harckészültségben minden időben*. Székelyudvarhely–Székelyderzs, 2020, Moliors Editor Kiadó – Arany Griff Rend Egyesület – Székelyderzsi Unitárius Egyház, 33. p.
- 27 Bár Szűz Máriához a kék színt kötik attribútumként, a moldvai hadjárat (1345) jelenésekor, mint Napbaöltözött Asszony jelenik meg. Ezért alkalmazhatták logikus módon a falképeken a sárga színt a kék helyett.
- 28 Syngrenius és Vietor nyomdájában készültek, vö. Gerézy 1962, 723. p.
- 29 A magyar diákok évkönyve kapcsán lásd: Dr. Schrauf Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Budapest, 1902, MTA. 78./2. A kézirat 5a levele tartalmazza Szent László és a kun küzdelmét. A Thuróczy-krónika kapcsán lásd: László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Budapest, 1993, Tájak-korok-múzeumok Egyesület, 28., 52–54. p. (A továbbiakban László 1993)

különleges tulajdonságait – Thuróczyval³⁰ ellentétben – mind Ruthenus, mind Bonfini kifejti.³¹ A Ruthenus-vers rendkívül különleges, egyedülálló abban is, hogy a falképciklusokkal teljesen megegyező módon tárja elénk a kunnal való küzdelmet, és ezáltal magyarázattal szolgál olyan részletekre is, amelyek kapcsán mindeddig nem volt világos, hogy miért kerültek ábrázolásra a falképeken. Álljon hát itt a leányt a kuntól megszabadító Szent László-legenda egy eddig ismeretlen latin nyelvű változata, mely alább Fehér Bence professzor fordításában is olvasható:

22,15 *Quid dicam insignem prestanti corde puellam
Illum e Tartarea surripuisse manu.*

17 *Quam quom cognorat malefido a milite raptam,
Quadrupede abductam senserat atque cito.*

19 *Confestim celerem conscendens ipse caballum,
Qui potuit rapidos ante volare notos*

21 *Qui simul humanas potuit proferre loquelas,
Et potuit sancti iussa subire ducis.*

23 *Persequitur propero raptorem rector iniquum
Cursu, & veloci protinus urget equo.*

25 *Illius & fauces constringit fortiter atras,
Et tentat saevum saepe necare virum.*

27 *Ipsaque fulmineam contrectat virgo securim.
Conaturque feri crura secare viri.*

23,1 *Verum nulla viro nocuerunt flagra maligno.
Persensit corpus vulnera nulla ferum.*

3 *Nanque Cithenis herbis magicoque susurro
Clarus Tessalicis extitit atque malis.*

5 *Sed postquam coelo vox missa est clara sereno,
Permaneant plagis verbera firma suis.*

7 *Rector raptori proprium dein surripit ensem,
Et truncat vilis corda nefanda viri.*

9 *Virgo securigeram defigit bellica dextram,
Et lacerat fixa pessima crura manu.*

30 Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. (Ford. Bellus Ibolya – Kristó Gyula) Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 106. p.

31 Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. (Ford. Kulcsár Péter) Budapest, 1995, Balassi Kiadó, 170. p. (II. decas III. 132.) (A továbbiakban Bonfini 1995)

11 *Sic tandem raptor poenas persensit acerbas,
Pertulit & sceleris munera digna sui.*

És ugyanez magyar fordításban:

22,15 Mondjam-e még: ő volt, ki tatár kézből kiragadta
a kimagasló szép, s egybe' vitéz szívü lányt?

17 Látta, hogy egy álnok harcos hurcolja magával,

És észlelte, a gyors hátasa hogy viszi már,

19 Ő maga is felszállt rögvest a sebes paripára,

Aki a déli szelet is megelőzi akár,

21 Egyúttal képes szólalni is emberi nyelven,

S a szent hercegnek érti parancsszavait.

23 Üldözi hát a vezér sebesen vágatva az aljas

Rablót, egyre tovább kergeti fürge lova,

25 S bátran megmarkolja amannak az éjszínü torkát,

Sokszor próbálja ölni a vad katonát.

27 És a szűz maga villámló fejszét ragad, azzal

Vágni akarja a vad férfiu lába inát.

23,1 Csakhogy semmi csapás nem okozhat kárt a galád-
nak,

És a vad test fel sem veszi a sebeket,

3 Mert a cytaeai gyógyfüvek³² és bűbáj-susogások

Tették híressé s thesszali³³ gaz babonák.

5 Ám miután a derült égből hang zendül, ütése

Helyén tartósan megmaradott a sebe.

7 A rabló keziből a saját kardját kiragadta

S vágta a hitványnak szörnyü szívét a vezér,

9 S fejszefogó jobbjaival a harcos szűz lecsapott rá,

Rossz lábszárait úgy szabta szilárd keze szét.

11 Végre keserves bűnhődést így nyert el a rabló,

Bűnéhez méltó lett a jutalma neki.³⁴

32 cytaeai - kolkhiszi gyógyfüvek, tehát Médeia varázsszerei (Fehér Bence szóbeli közlése).

33 Az ókori néphitben a boszorkányok fő hazája Thesszália (Fehér Bence szóbeli közlése).

34 A Ruthenus-vers elérhetősége Österreichische Nationalbibliothek 38.R.52 leltári számon, a 29–30. oldalakon. (https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_3230451&order=1&view=SINGLEÖ (Letöltve: 2020. 10. 6.)

Omnia qui tandē (res est miranda profecto)
 Vertet at in lapides candida signa ruades.
 Quo natura parens facta generosa itupescit:
 Quo stupet & Sophia docta cetera scholae.
 Proh fi barbarici uicissent forte Tyranni.
 Essent Pannonici nomina nulla folli.
 At miserata plūs caelestia numina seruos,
 Infidum pariter dissecuere genus.
 Heu sacra ambitio / caeciq; superbia cordis,
 Quam multos stygijs cogis inire uadum,
 Nonne foret melius natiuis uluere terris,
 Ducere & in proprijs sacra quiete focis?
 Quam sic exteras passim praedarier oras,
 Atq; immatura saepe perire necē?
 Quid dicam insignem prestanti corde puellā
 Illam e Tartarea surripulisse manu.
 Quam quom cognorat malefido à milite raptam,
 Quadrupede abductā uenferat atq; cito.
 Confestim celerem confendens ipsē caballū,
 Qui potuit rapidos ante uolare notos.
 Qui simul humanas potuit proferre loquelas,
 Et potuit sancti iussa suscipere ducis.
 Persequitur prope raptorem rētor iniquū
 Cursu & ueloci protinus urget equo.
 Illius & fauces constringit fortiter atras,
 Et tentat seuum saepe necare uirum.
 Ipsaq; fulmineam contrahat uirgo securim.
 Conaturq; fecti crura secare uiri.

Verum nulla uirō nocuerit flagra maligno,
 Persefuit corpus uulnera nulla ferum.
 Namq; Cithaeis herbis / magicoq; fufuro
 Clarus / Teufalics extitit atq; malis.
 Sed postquā caelo uox missa est clara sereno,
 Permaneat plagis uerbera firma suis.
 Rector raptori propriū dein surripit ensē,
 Et trūcat uilis corda nefanda uiri.
 Virgo securigeram defigit bellica dextram,
 Et lacerat fixa pessima crura manu.
 Sic tandem raptor poenas persefuit accrbas,
 Pertulit & sceleris munera digna suis.
 Quid referam manibus q; fregit fortibus irsum.
 Qui Varadnaos est populatus agros?
 Quisq; fuit miseris terrori saepe colonis,
 Quisq; hominū pessum mīla multa dedit.
 Qui scyllas uicit rabida feritate biformes,
 Quisq; tuas uicit dira chimera faces.
 Qualem non certe domuit Tiryntus olim.
 Et si multingas preferit ille feras.
 Fortia quid dicam generosae robora mentis,
 Cordaq; nō ullis debilitata malis?
 Hic etiam stauos calcavit saepe Ruthenos,
 Praefit Meffiac corda proteta chori.
 Huncq; sagittiferi fenserunt saepe riballi.
 Sensisti pietis tuq; Agathyrē comis.
 Quem quoq; tentare duces pellerē milis.
 Saucia sed multiterga dedere duces.

2., 3. kép

Ruthenus-vers lapjai, amelyek eddig ismeretlen részleteket tartalmaznak a Szent László-legendáról

A RUTHENUS-VERS HELYE AZ ÍROTT FORRÁSOKBAN

Az eddigi kutatások szerint a Szent László király legendáját megörökítő freskókon a falképciklus egységes, következetesen ismétlődő jelenetekből áll: Kivonulás, Csata-Üldözés, Birkózás, Lefejezés, Fejbenezés/Pihenés. Ismereteink szerint egyetlenegy középkori forrásunk sincs, amely mind az öt jelenetet tartalmazná; általában a Kivonulás és Pihenés jelenete hiányzik belőlük.³⁵ A Kivonulást egyedül az *Orosz Évkönyvekben*, a Pihenés/Fejbenezés pillanatát pedig a *Magyar Anjou*

35 Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. In Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest, 1980, Szent István Társulat, 167. p.

Legendáriumban örökítették meg.³⁶ Ezen csonkaságot a *Ruthenus*-vers sem oldja fel, hiszen elmarad a Kivonulás, illetve az intimitás – az ölben pihenés, a balladákából ismert Fejbenezés – jelenete.³⁷ A krónikák közötti különbségeket már többször tisztázták, valamint azonosították azon ősforrást, amelyből a 14. századi krónikakompozíciók táplálkoztak.³⁸ A *Ruthenus*-verssel együtt a falképekkel rokonítható források közé tartozik *Mügeln Henrik krónikája*, Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades* című történeti munkája és az *Érdy-kódex*. Ezek bizonyosan a falképek, a balladák és az élő színhagyomány hatására változtattak a korábbi magyar krónikák szövegén, hiszen a kun legyőzését az utóbbiaktól teljesen eltérően tárják elénk.³⁹ Mügeln Henrik érzékletesen emeli ki az aprónak tűnő, de csak a falképeken látható hajba markolás motívumát: „Szent László herceg ráveti magát a pogányra és hosszasan küzdenek egészen addig, amíg a hajadon egy harci bárdal levágta a pogány egyik lábát, úgy, hogy elesett, akkor Szent László a hajánál megragadta és a leány levágta a nyakát.”⁴⁰ Érdekes módon Bonfini, aki a legenda mindkét verzióját megörökítette, szintén szakít a korábbi magyar krónikás hagyománnyal. Az ő változata több szempontból is rokonítható a *Ruthenus*-verssel, ugyanis nemcsak a leány aktív részvételét, hanem Szent László paripájának különlegeségeit is ecseteli, amit más nem részletez. Azon állításunkat, miszerint a korabeli színhagyományt jegyezte le az „Egyesek azt mondják” és a „Sokan teszik hozzá” mondatkezdetek is megerősítik.⁴¹

36 László 1993, 28. p., Jánó 2019, 16–18. p. (A *Magyar Anjou Legendárium* elnevezést Levárdy Ferenc, a kódex kritikai közzétevője használta először a korábbi *Vatikáni Legendárium* helyett.)

37 László 1993, 189–191., 203. p. Vö. Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863–1884.* (szerk. Olosz Katalin), Budapest–Marosvásárhely, 2009, Európai Folklor Intézet – Mentor Kiadó, 146–147., 158–162., 146–147., 158–160. p.

38 A krónikák közötti különbségek témaköréhez lásd: Lukács 1980, 161–204. p., László 1993, 17–20. p. Az ősforrás azonosításához: Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* (Forrástanulmány) Budapest, 1925, Magyar Tudományos Akadémia – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. XIII. 1–4. fejezetek (<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0008/index.html>) (Letöltve: 2021. 02. 09.)

39 Jánó 2019, 21. p.

40 Nagy Gábor: *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig.* (Forrásgyűjtemény) Budapest, 1995, Könyves Kálmán Kiadó – Nodus Kiadó, 77. p.

41 *Nonnulli dicunt*, illetve *Adiucunt aliqui*; ezzel szemben azt a legendaváltozatot, melyben a leány kegyelemért könyörög a kun számára, írásos forrásnak tulajdonítja: *Alii ... scribunt* (Bonfini 1995, II. decas III. 131–132).

4. kép

Az ún. üstökön ragadás pillanata Oklándon
(Részlet a Szent László-legenda csatajelenetéből. A DTP Stúdió és Nyomda fotója.)

A legenda jeleneteit tekintve Bonfini krónikája a „kun háborúnak” mondott kerlési csata epizódját és előzményeit dagályosan és érzékle-
tesen tárja elénk. A magyarok hét napon át Doboka várában várják
Osul kun vezér harcosait: ez a vár akár az a város is lehetne, amely a
falképeken a Kivonulás jelenetében látható. A hegyoldalon zajló ütközet
leírásának eseményei megegyeznek a Képes Krónikában ábrázoltak-
kal.⁴² A csata forgatagában a jól ismert legenda az *üldözéssel* folytató-
dik: „Nem mellőzhetem Lászlónak ama derék tettét, hogy amikor
észrevette, hogy egy lovas paripája hátán magával ragad egy szüzet,
mint a szent ártatlanság pártfogója azonnal üldözőbe vette. Az ellenfél
menekül, ő minden erejével kergeti, de mert a sebe akadályozza a rabló
elfogásában, odakiált a bámulatos szépségű leányszónak, hogy vesse le
magát a lóról és rántsa le magával támadóját is. A leány, akit tévedésből
a váradi püspök gyermekének hitt, azonnal enged a felszólításnak.
A hőslélkű vezér látja, hogy a kun lepottyan a lóról, tisztességtelennek

42 KK 1986, 131–133. p.

érzi, hogy lóhátról küzdjön meg ellenfelével, különösképp párbajban, ezért lováról nyomban lesiklik, nekimegy, és megöli azzal a bárdal, amelyet magyar szokás szerint hord. Egyesek azt mondják, hogy a szűz a Lászlóval birkózó kunt a megkaparintott bárdal hátulról leütötte, és megmentőjét megsegítette. Ezzel szemben mások azt írják, hogy könyörgött az ellenségéért. Sokan teszik hozzá, hogy László paripája nem annyira erejével és gyorsaságával tűnt ki, mint inkább természetével, amennyiben gazdája parancsait és kívánságait csodamód teljesítette, harapással, rúgással maga is támadta az ellenfelet, urát sohasem hagyta cserben, és a legsúlyosabb veszedelemben is csodás tehetségről tett tanúságot.”⁴³

A *Ruthenus*-vers részletei sem ismétlik szolgálai módon a krónikák szövegeit, hanem merőben új hangvétellel, epikus színezettel beszélnek el a legendát. A korábbi kutatások eredményeként bemutatott hősenek, a mitikus küzdelem⁴⁴ és a megismert szimbolika⁴⁵ újabb párhuzamai tárulnak elénk. Abból adódóan, hogy a szerző valószínűleg a korabeli szájhagyományt írta le, tartalmát tekintve ez a forrás egyezik meg leginkább falképciklusokon elbeszélte történettel. A vers csak a törzsjeleneteket rögzíti (Csata-Üldözés, Birkózás, Lefejezés), mégis ez a leányrablás egyik legsajátosabb megjelenítése. Kizárólag csak itt olvasható a leány harcos mivoltának többszöri kihangsúlyozása, a kun sérthetetlenségének titkai (gyógyfüvek, varázslat), és itt történik említés a Szent László számára érkező égi segítségről is (mennyei hangzendülése), ami aztán megtöri az ellenséges harcos sebezhetetlenségét. A szöveg – Bonfini munkájához hasonlóan – Szent László lovát ismétlő paripaként mutatja be, ki gyorsabb a déli szélnél, érti az emberek nyelvét, sőt beszélni is tud.

43 Bonfini 1995, 164. p. A II. tized harmadik könyvben (III. 127–132.) található a legenda.

44 Vargyas Lajos: Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. In Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Budapest, Szent István Társulat, 1980, 11–13.; Magyar Zoltán: „*Keresztény lovagoknak oszlopa*” (*Szent László a magyar kultúrtörténetben*). Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó, 277–286. p.

45 Hoppál Mihály: *Folklor és hagyomány*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet. 69., 109–115. p. Sashalmi-Fekete Tamás: Újabb kutatási eredmények a Szent László-legenda falképeiről. In Sashalmi-Fekete Tamás (szerk.): *Székelvények a keleti végeken. Harckészültségben minden időkből*. Székelyudvarhely–Székelyderzs, 2020, Molioris Editor Kiadó – Arany Griff Rend Egyesület – Székelyderzsi Unitárius Egyház, 38–41. p.

Ez az először közlésre kerülő forrásrészlet tehát minden tekintetben egyedinek mondható, és az eddig ismert kútfőkhöz képest újabb részletekkel szolgálhat a falképciklusok megértéséhez. Nyilvánvaló, hogy maga a mű a reneszánsz és humanizmus szellemi áramlatának hatásaitól sem mentes, azonban így is jól kihámozhatóak belőle az ősi párhuzamokat hordozó epikus rétegek. A Ruthenus-vers szövegének a falképeken ábrázolt jelenetekkel való alapos összehasonlítása szintén érdekes adalékokkal járulhat hozzá eddigi ismereteinkhez. A lengyel humanista műve azt is bizonyítja, hogy a jövőben nemcsak újabb falképciklusok kerülhetnek elő (mint ahogy az utóbbi időben Gidófalva, Nagyajta és Somogyom helységekben történt), hanem akár eddig nem ismert írott források felfedezése is gazdagíthatja a Szent László-hagyományt.

Összetartozás, 2020